

ISTRAŽIVANJA STRESA U ADOLESCENCIJI

KATICA LACKOVIĆ-GRGIN
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC:159.922
Pregledni članak
Review

Primljeno
Received : 1990-12-16

U empirijskim radovima o stresu u adolescenciji susreću se različita operacionalna određenja tog pojma. Za potrebe ovog pregleda prihvaćeno je određenje Lazarusa (1966) da je "stres prijeteći zahtjev koji se postavlja pred psihološki sistem".

Ranije su studije stres u adolescenciji proučavale po modelu direktnih efekata. Tražene su veze između pojedinih bioloških, odnosno socijalnih izvora stresa s nekim fiziološkim, afektivnim i ponašajnim reakcijama na stres. Osim što su rezultati takvih studija ponekad nesuglasni o prirodi i stupnju povezanosti antecedentnih varijabli stresa s varijablama-konkvencama stresa, oni su nedostatni i sa stajališta objašnjenja procesa stresa. Za eksplikaciju podjednaki su složeniji modeli po kojima se stres u adolescenciji proučava posljednjih nekoliko godina, a u kojima se respektira djelovanje medijacijskih faktora na ishode stresa. Ukazuje se na opasnost da bi uvođenje takvih složenijih modela moglo dovesti do proliferacije novih pojmova i konstrukata u ovo istraživačko područje u kojem još niti tradicionalni pojmovi (stresor, stres, rastrojstvo, patnja i slični) nisu do kraja pojašnjeni ni konceptualno razgraničeni.

U ranijim radovima se teorijski raspravljalo, te vlastitim i stranim empirijskim rezultatima potkrepljivalo da je neodrživo shvaćanje adolescencije kao "dobi bure i stresa". Ukazano je da u tom razdoblju života turbulentno prolazi samo dio adolescentne populacije, odnosno oko 15 do 20% mladih (Lacković-Grgin, 1984,1988).

No, budući da je uza sva osporavanja ovo klasično shvaćanje adolescencije još uvijek prisutno u razvojnoj psihologiji, ono je inspirativni i gotovo nezaobilazni teorijski okvir unutar kojeg je proučavan stres kod adolescenata.

Istraživači koji su svoja istraživanja temeljili na tom shvaćanju, usmjeravali

su se na različite izvore stresa u adolescenciji. Pri oblikovanju pregleda o ovim istraživačkim naporima teškoću predstavlja činjenica da su radovi o navedenoj problematici "razbacani" po literaturi, a stresori i stres vrlo različito operacionalno definirani. Međutim, ako se takva šarolika određenja stresa pokušaju podvesti pod pojam stresa kako ga definira Lazarus (1966), onda je ipak moguće, logički, tu raznovrsnost empirijske građe sažeti na proučavanja dva temeljna izvora stresa u adolescenciji - na biološke i socijalne izvore stresa. Prema Lazarusu, psihološki stres je prijeteći zahtjev koji se postavlja pred psihološki sistem. Kasnije, (1987), Lazarus smatra da je to prvenstveno afektivna reakcija zasnovana na kognitivnoj procjeni situacije kao opasne ili prijeteće.

Biološki izvori stresa u adolescenciji

U studijama čiji su autori bili usmjereni prema biološkim izvorima stresa tražene su relacije između različitih bioloških parametara čija prisutnost/odsutnost u adolescenciji može biti stresna i raznovrsnih reakcija na stres. Do kasnih sedamdesetih godina dominirale su studije u kojima su te relacije proučavane po modelu direktnih efekata. Obično su tražene korelacije između dviju varijabli, od kojih je biološka tretirana kao antecedenta stresa, a biološka (ponašajna) kao konzekvenca stresa. Općenito se polazilo od pretpostavke da nagle tjelesne promjene (npr. uslijed spolnog sazrijevanja) adolescenti doživljavaju kao zahtjevne u smislu nalaženja novih mehanizama prilagodbe na te i slične biološke činjenice. Doživljaj tih zahtjeva označen kao napetost i anksioznost, bila je uobičajena oznaka za stres.

Jedan broj autora proučavao je relacije između spolnog sazrijevanja i nepoželjnih afektivnih reakcija mladih (ljutnje, straha, depresivnosti). Utvrđena je povezanost između agresivnog ponašanja adolescenata oba spola i dnevnih varijacija nivoa testosterona. Izrazitije agresivni bili su oni mladi u kojih su te dnevne varijacije bile izraženije (Susman i suradnici, 1987). Također su Susman i suradnici, (1985) našli da djevojčice s povišenim vrijednostima gonadotropnog hormona (u odnosu na prosječne dobne vrijednosti) pokazuju povećani emocionalni psihopatološki "ton" mjeren skalama Offerova upitnika OSIQ.

Kao učinci stresa izazvanog naglim biološkim promjenama u pubertetu proučavani su i različiti oblici socijalnog ponašanja. Duncan i suradnici (1985) su utvrdili da dječaci, koji su ranije spolno sazreli od svojih vršnjaka, iskazuju znatno više devijantnog ponašanja, dok to nije utvrđeno kod djevojčica koje su ranije sazrele. Iste godine Magnuson i suradnici (1985) izvješćuju o rezultatima svoje longitudinalne studije švedskih adolescentica. Pokazalo se veće prisustvo devijantnog ponašanja u onih adolescentica koje su ranije spolno sazrele, ali se ta

razlika između njih i onih koje su kasnije sazrele izgubila u odrasloj dobi. Naše ispitivanje, pak, je pokazalo da ranije spolno sazrele djevojčice krše samo neka pravila ponašanja češće od onih koje kasnije sazrijevaju, ali da je to moderirano njihovim položajem u obitelji s obzirom na njihov red rođenja (Lacković-Grgin, 1987). Da prerano spolno sazrijevanje može biti povezano s psihosomatskim tegobama, pokazalo je istraživanje s finskim adolescenticama. U djevojčica starih od 14 do 16 godina utvrđeno je da one koje su ranije spolno sazrele izvješćuje o većem prisustvu tegoba, kao što su: teškoće spavanja, gubitak apetita, bolovi u abdomenu, premor i znojenje ruku i dr. (Aro i Taipale, 1987).

Kakvi su učinci stresa uslijed bioloških promjena u pubertetu proučavano je u seriji istraživanja promjena u obiteljskim odnosima mladih. U tim se radovima izvješćuje o porastu sukoba s roditeljima, o smanjenju intimnosti i povećanju distance (Steinberg i Hill, 1978, Steinberg, 1988), te o iskazivanju većeg stupnja autonomnosti, zbog čega naročito prema kćerkama, majke povećavaju kontrolu (Papini i Sebby, 1987).

Spolno sazrijevanje može biti stresno i ako rezultira heterotipičnim tjelesnim izgledom kao što je, na primjer, slučaj hirzutizma djevojčica ili ginekomastije u dječaka. Nađeno je da su takva i slična odstupanja u razvoju spolnih obilježja povezana sa socijalnom anksioznošću ili s težnjom k izolaciji, koju A. Freud navodi kao jednu od tipičnih obrana od frustracije u adolescenciji (Higham, 1980).

Rezultati istraživanja relacija spolnog sazrijevanja i samopoštovanja ili pak psihopatoloških simptoma dosta su nesuglasni. Simmons i suradnici (1983) ne nalaze da postoje bilo kakvi učinci prisustva ili odsustva menstruacije na samopoštovanje adolescentica. Suprotno njima, Ulman nalazi (navedeno prema McGrory, 1990) da su one što menstruiraju značajno depresivnije od onih koje nemaju menstruaciju.

Naše najnovije istraživanje je pokazalo da je korelacija između dužine spolne zrelosti u adolescentica i njihova samopoštovanja .31 (Lacković-Grgin i Opačić, 1990). I u nekih stranih autora navode se slični iznosi koeficijenata korelacije između spolne zrelosti i samopoštovanja.

Spomenuti kao i drugi nesuglasni nalazi o relacijama bioloških promjena u adolescenciji i fizioloških, afektivnih i ponašajnih reakcija mladih na te promjene u literaturi se češće konstatiraju negoli interpretiraju. Moguća objašnjenja nesuglasnih nalaza što ih navode autori uglavnom se svode na tvrdnje o različitim metodologijama istraživanja i/ili metodološkim pogreškama, ponekad i različitim uzorcima kao i nivoima analize. Budući da biološke varijable objašnjavaju relativno skromne postotke varijance u istraživanim zavisnim varijablama, čini se da bi bilo nužno ne samo traganje za metodološkim nedostacima nego prvenstveno transcendiranje shvaćanja da su nagle biološke promjene same po sebi stresne. Rano spolno sazrijevanje može biti stresno, ali je uz njega povezano još mnogo

faktora. Ono može biti rizično jer se ranije spolno sazrio adolescent teže usklađuje s tzv. "socijalnim satom", odnosno sa zahtjevima i normama društva prema dobnoj skupini kojoj pripada. No, nemaju baš svi ranije ili prekasno spolno sazreli mladi problema u socijalnoj prilagodbi ili slabije samopoštovanje i slično. To stoga što su učinci bioloških promjena modificirani različitim medijacijskim faktorima među kojima valja istaknuti neke personalne osobine mladih (npr. kognitivne sposobnosti, stabilnost-nestabilnost i dr.), zatim različitu količinu socijalne podrške o prirodi promjene i dr.

Socijalni izvori stresa u adolescenciji

Dok su biološke promjene u adolescenciji neizbježno životno iskustvo i u tom smislu predstavljaju za sve mlade potencijalni, normativni izvor stresa, dotle su socijalni izvori znatno varijabilniji.

U svim kulturama se pred njihove pripadnike postavljaju određeni razvojni zadaci. Kao što se od pripadnika svih dobnih skupina očekuje da tim razvojnim zadacima udovolji, to se očekuje i od adolescenata. Postoje u svakoj kulturi i razrađeni mehanizmi kontrole izvršavanja tih zadataka kao i, više ili manje, razrađene sankcije za neizvršavanje. Zahtjevi onih što posreduju između tih općih društvenih očekivanja i mladih (npr. zahtjevi roditelja, nastavnika, predstavnika organa vlasti) mogu biti percipirani kao prijeteći, pa to može izazvati stres u mladima.

U velikom broju kultura jedan takav tipični zahtjev je onaj za profesionalnim obrazovanjem (školovanjem) i to nerijetko u okolnostima koje adolescente odvajaju od njihove uobičajene sredine u kojoj su proveli djetinjstvo. Prijelaz iz nižih u više stupnjeve školovanja praćen je napuštanjem poznatog kvarta u velikim gradskim aglomeracijama, ili pak napuštanjem malog mjesta. Od mladih se zahtjeva da takve promjene prihvate i da u izmijenjenim okolnostima postižu jednak školski uspjeh kao i ranije, te da, općenito, funkcioniraju na sličan način. Neka ispitivanja pokazuju da takvi prijelazi mogu biti stresni i da taj stres može imati učinke na mlade. Rosenberg (1979) izvješćuje da im opada samopoštovanje, a Blyth i suradnici (1983) nalaze da prijelaz u nove škole izaziva kod mladih osjećaj anonimnosti, osjećaj da nikoga ne poznaju, da su osamljeni i bez prijatelja. Nalazi o opadanju samopoštovanja pri prijelazu iz škole u školu nisu sasvim suglasni. Neki autori nalaze da samopoštovanje postepeno raste od šestog do desetog razreda bez obzira što se tada dešavaju prijelazi iz nižih u više stupnjeve školovanja (Nottelman, 1987). Međutim, ako je prijelaz u koledž praćen još i promjenom mjesta boravka (uz napuštanje roditeljskog doma i smještaj u studentski dom), onda to značajno utječe na opadanje samopoštovanja (Marron i Kayson, 1984).

Usporedbom skupina iz studentskog doma s onom što je ostala u roditeljskom domu, ali je kao i prethodna skupina prešla na koledž, utvrdilo se niže samopoštovanje u onih iz studentskog doma. Očito je da se radi o udruženom efektu promjene škole i promjene okolnosti življenja.

Jedan od razvojnih zadataka koji ujedno obilježava i prijelaz iz adolescencije u odraslo doba u većini društava je zaposlenje, odnosno postizanje ekonomske nezavisnosti od roditelja. U mnogim suvremenim društvima kriza zapošljavanja predstavlja ozbiljnu barijeru nastojanjima mladih da tom razvojnom zadatku udovolje. Ta činjenica rezultira nesinhronošću socijalnih uloga čija sinhrona realizacija obilježava odraslu osobu. Krajnji ishod toga je nemogućnost realizacija života odrasle osobe i prolongirana adolescencija. Statistički podaci pokazuju da u nas među svim nezaposlenima 77% su mladi do trideset godina života (Milosavljević, 1988). Stres kojim su takvi mladi prolongirano izloženi može imati značajne učinke na njihovo životno zadovoljstvo i zdravlje. Utvrđeno je npr. da nezaposlenost koja duže traje dovodi do depresivnosti. Prema Finley-Jones i Eckhard (1981) kod 43% nezaposlenih mladih dijagnosticirana su depresivna stanja. Patton i Noller (1984) navode također da nezaposlenost doprinosi psihijatrijskom morbiditetu mladih.

U socijalne izvore stresa, osim ovih razvojno-normativnih mogu se ubrojiti i drugi događaji u životu mladih koji se javljaju u tijeku dinamičke interakcije mladih s njihovom užom i širom okolinom. Utjecaj mnogih od tih događaja proučavan je slično utjecaju bioloških faktora po modelu direktnih efekata. To se u prvom redu odnosi na ranije radove o mladenačkoj delinkvenciji. U razdoblju paraznanstvenih objašnjenja mladenačke delinkvencije literatura je obilovala radovima u kojima su pojedine varijable socijalne okoline dovedene u direktnu vezu s devijantnim ponašanjem mladih. Tako su istraživane socioekonomske varijable adolescentove obitelji kao npr. promjene socioekonomskog statusa zbog gubitka roditelja ili zbog gubitka roditeljskog zaposlenja. Istraživane su i posljedice razvoda roditelja, zatim neprestanih roditeljskih sukoba, posljedica teških oboljenja i sl. Lewko (1987) izvješćuje da ako roditelji zbog ekonomske krize imaju socijalnih i ekonomskih problema (npr. ostaju bez zarade ili posla) njihova djeca adolescenti doživljavaju stres koji se odražava na njihov uspjeh u školi.

Mnoga su istraživanja pokazala visoku povezanost roditeljskih konflikata s teškoćama što ih adolescenti imaju u različitim područjima svog funkcioniranja (npr. u prosocijalnom ponašanju, u učenju - Long i suradnici, 1987; Forehand i suradnici, 1988). I na preadolescentima je utvrđeno da su oni iz razvedenih obitelji imali značajno niže vrijednosti na skali depresivnosti od svojih vršnjaka iz potpunih obitelji (Beer, 1989).

Ovakva istraživanja nenormativnih izvora stresa dovela su do mogućnosti formiranja lista stresnih životnih događaja. Njih su sastavljali eksperti na osnovi

procjene sudaca o čestini i značaju pojedinog stresnog događaja. U ispitivanju stresa kod adolescenata uspješnijim se pokazao pristup što su ga koristili Brown i suradnici (1986). Adolescente u dobi od četrnaest do osamnaest godina autori su pitali da navedu koji su im događaji u posljednjih nekoliko mjeseci zadavali najviše problema. Sadržaj takvih lista stresnih događaja bio je ponešto drukčiji od uobičajenih lista što se još od pionirskog rada Holmesa i Rahe-a (1967) susreću u literaturi o stresu. Ispitanici Browna i suradnika najčešće su navodili događaje u kojima su bili negativno vrednovani, zatim napušteni od prijatelja ili djevojke odnosno mladića, zatim sukobljavanje sa značajnim odraslima i neposjedovanje novca. Na mladima od 14 do 17 godina je utvrđeno da se liste stresnih događaja razlikuju s obzirom na spol adolescenta (Stark i suradnici, 1989). Prema ovim autorima mladići na prvo mjesto ističu događaje u vezi sa školom, a djevojke u vezi s roditeljima i prijateljima. Ponešto drukčija bila je istaknutost pojedinih stresnih događaja i s obzirom na dob. Mladi u dobi od 14 do 15 godina izvješćuju da ih više pogađaju sukobi u školi i s roditeljima, a u dobi od 16 do 17 godina više stresa doživljavaju zbog nemogućnosti realiziranja planova za budućnost i zbog nedostatka novca.

Usporedna studija (Spirito i suradnici, 1989) adolescenata hospitaliziranih zbog pokušaja samoubojstva i skupine tzv. normalnih adolescenata je pokazala da se oni razlikuju u broju stresora. O daleko većem broju stresnih situacija izvješćuju oni koji su pokušali samoubojstvo, što se slaže i s nekim ranijim nalazima (Hawton i suradnici, 1982; prema Spirito i sur. 1989). Osim što takvi mladi izvješćuju o većem broju stresora, oni posjeduju i manje efikasne strategije za suočavanje sa stresom (Curran, 1987). Ovaj autor ističe da oni u stresu češće koriste socijalnu izolaciju ili bijeg u alkohol/drogu. I Spirito sa suradnicima nalazi da se najveće razlike između normalnih i onih što su pokušali samoubojstvo ogledaju u tome što ovi posljednji daleko češće koriste socijalno povlačenje, a daleko rjeđe kognitivne strategije suočavanja sa stresom.

Rezultati ovih usporednih studija jasno govore da je gotovo tragičan ishod stresa u adolescenciji posredovan nemogućnošću dijela mladih da se na adekvatan način suoče sa stresom. Osobe koje ne posjeduju zadovoljavajući repertoar strategija za suočavanje sa stresom daleko su ranjivije od onih koje takve strategije posjeduju. Iako shvaćanje adolescencije kao dobi "bure i stresa" sugerira da je to doba ranjivije od ostalih životnih dobi, ono je takvo samo za dio mladenačke populacije. I u adolescenciji, kao uostalom u svakom životnom periodu, postoje ljudi koji pojedine organske promjene ili pak pojedine životne poremećaje percipiraju kao izvore stresa s kojim se onda suočavaju na različito efikasne načine. Međutim, adolescencija će biti ranjivije doba u slučaju dešavanja na koja je ukazala Colemanova fokalna teorija adolescencije. Naime, ako su u adolescenciji promjene istovremeno višestruke, one su stresnije. Nađeno je da ako npr. adolescenti

mijenjaju školu baš u "vrhu" pubertetskog sazrijevanja da ih to čini više turbulentnima nego kad školu mijenjaju prije ili poslije toga (Nottelman, 1987). Znači, ako se s vremenom značajnih bioloških promjena poklope i neki normativni ili nenormativni socijalni događaji, oni mogu biti značajno stresniji negoli kad promjene slijede jedna za drugom, omogućavajući mladima da se u intervalima bez stresa oporave i uspješno prilagode.

Današnji i budući problemi istraživanja stresa u adolescenciji

Općenito bi se moglo kazati da su istraživanja stresa u adolescenciji slijedila tokove proučavanja stresa u psihologiji, kako u teorijskom, tako i u metodologijskom pogledu.

To u prvom redu znači da se u radovima o stresu kod adolescenata susreću, slično kao i drugdje, nejasnoće i vrlo različite definicije stresa. Različite stvari razumijevale su se pod tim pojmom, pa još ni danas stres nema dignitet psihološkog konstrukta koji je konceptualno razgraničen od srodnih pojmova kao što su npr. stresor, rastrojstvo (iznurenost-distress), patnja i slično.

Iako se u posljednjem desetljeću o stresu općenito objavljuje preko tisuću radova godišnje (Krause, 1990) u većem broju tih radova, kao što je i ovaj pregled ilustrirao, istražuju se relacije pojedinačnih izvora stresa i pojedinačnih ishoda stresa. Pomoću pretežno statističkih pristupa s grupama ispitanika, ustanovljuju se veze između stresnog događaja i neke fiziološke, afektivne ili ponašajne reakcije. Iako takvih radova ima veoma mnogo oni nisu bitno unaprijedili znanja o stresu kao procesu. Tek posljednjih nekoliko godina susreće se sve više autora koji napuštaju model direktnih efekata i koji stres u adolescenciji ispituju pod nešto bolje elaboriranim modelima. Tu se prvenstveno misli na radove autora koji respektiraju djelovanje medijacijskih faktora na ishode stresa. Proučavaju se različite strategije suočavanja sa stresom (npr. kognitivno restrukturiranje, socijalno povlačenje), zatim utjecaj nekih personalnih karakteristika (npr. neuroticizma, samopoštovanja) ili pak utjecaj socijalne podrške. Tako npr. ako mladi nezaposleni imaju podršku svojih roditelja, to u njih reducira osjećaj bespomoćnosti i strepnje, te poboljšava suočavanje sa stresom (Feather i O'Brien, 1987).

Iz iznesenog slijedi da se posljednjih godina istraživanja stresa u adolescenciji provode po modelu koji u sebi uključuje

IZVORE ===== ==MEDIJATORE STRESA===REAKCIJE NA STRES

(normativno- -razvojni) ili/i (nepredvidivi)	Ranjivost Socijalna podrška Strategija suočavanja Samopoštovanje	Fiziološke Afektivne Ponašajne
---	---	--------------------------------------

Iako tendencija k uslozljavanju modela stresa predstavlja napredak u smislu mogućnosti objašnjenja procesa stresa, ona sa sobom nosi i neke opasnosti. Naime, pored još uvijek prisutne nedovoljne razjašnjivosti tradicionalnih pojmova u ovom istraživačkom području, dolazi do proliferacije novih pojmova i konstrukata ili pak do novog imenovanja od ranije znanih konstrukata. To znači da će u budućim istraživanjima biti potrebno takve pojmove pojašnjavati, kao i tragati za adekvatnim načinima njihova ispitivanja i mjerenja. Jedan od takvih pojmova je, na primjer, ranjivost.

U operacionaliziranju tradicionalnih pojmova kakvi su, na primjer, stresni životni događaji, bit će nužno poštivati činjenicu da se oni ne mogu ispitivati pomoću globalnih lista, nego će trebati utvrditi specifične liste stresnih doživljaja za homogene skupine ljudi. Pri proučavanjima stresa u adolescenciji iz dosadašnjih radova proizilazi da pri tome treba respektirati dob i spol mladih, ali vjerovatno i salijentnost njihovih socijalnih uloga.

Sa stajališta Colemanove fokalne teorije adolescencije, otvara se i potreba proučavanja kumulativnih efekata stresa i koliko stresori brzo trebaju slijediti jedan za drugim, odnosno kakva dužina intervala bez stresora omogućuje oporavak i prilagodbu.

I na kraju može se očekivati da će istraživanja pod složenijim i eksplikativnijim modelima omogućiti utvrđivanje kauzalnih veza između varijabli uključenih u takva istraživanja.

L i t e r a t u r a :

- A r o, H. & T a i p a l e, V. (1987): The impact of Timing of Puberty on Psychosomatic Symptoms among Fourteen to Sixteen-Year-Old Finish Girls, *Child Development*, 58,261-268.
- B e e r, J. (1989): Relationships of dioprcce to self-concept, self-esteem, and grade point average of fifth and sixth grade school children, *Psychological Reports*, 65, 1379-1383.
- B l y t h, D.A., S i m m o n d s, R.G. & C a r l t o n - F o r d, S. (1983): The adjusment of early adolescents to school transitions, *Journal of Early Adolescence*, 3, 105-120.
- B r o w n, J.M., O' K e e f e, J., S a n d e r s, S.H. & B a k e r, B. (1986): Developmental changes in children's cognition to stressful and painful situations, *Journal of Pediatric Psychology*, 11, 343-357.
- C u r r a n, D.K. (1987): *Adolescent suicidal behavior*, Washington, D.C. : Hemisphere.
- D u n c a n, P.D., R i t t e r, P.L., D o r n b u s c h, S.M., G r o s s, R.T. & C a r l s m i t h, J.M. (1985): The Effects of Pubertal Timing on Body Image, School Behavior and Deviance, *Journal of Youth and Adolescence*, 3, 227-235.
- F e a t h e r, N.T. & O' B r i e n, G. E. (1987): Looking for employment: An expectancy-valence analysis of job-seeking behaviour among young people, *The British Journal of Psychology*, 2, 251-273.
- F i n l a y - J o n e s, R.A. & E c k a r d, B.(1981): Psychiatric Disorders among the Young Unemployment, *Australian and New Zeland Journal of Personality*, 15, 265-270.
- F o r e h a n d, R., M c C o m b e s, A., L o n g, N., B r o d y, G. H. & F a u b e r, R (1988): Early adolescent adjustment to recent parental divorce: The role of interparental conflict and adolescent sex as mediating variables, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56, 624-627.
- H i g h a m, E. (1980): Variations in Adolescent Psychohormonal Development, u knjizi: Andelson, J. (ED): *Handbook of Adolescent Psychology*, John Wiley & Sons, New York, 472-495.
- H o l m e s, T.H. & R a h e, R.H. (1967): The Social Readjustment Scale, *Journal of Psychosomatic Research*, 11, 213-218.
- K r a u s e, N. (1990): Stress Measurement, *Stress Medicine*, 6, 201-208.

- Lacković - Grgin, K. (1984): Različita shvaćanja adolescencije i njihove metodološke implikacije, *Radovi F.F. u Zadru, Razdio društvenih znanosti*, 23 (10), 163-170.
- Lacković - Grgin, K. (1987): Spolno sazrijevanje i neki aspekti socijalnog ponašanja adolescentica, *Radovi F.F. u Zadru, Razdio filozof. psihol. sociol. i pedag.* 26 (3), 95-105.
- Lacković - Grgin, K. i sur. (1988): *Problemi adolescenata iz gradskih sredina*, Narodni list, Zadar.
- Lacković - Grgin, K. & Opačić, G. (1990): Pubertetski status, interakcija sa značajnim osobama i samopoštovanje adolescentica, Referat na *Znanstveno-stručnom skupu "Dani Ramira Bujasa"*, (rukopis).
- Lazarus, R.S. (1966): *Psychological stress and coping process*, McGraw-Hill Co., New York.
- Lazarus, R.S. & Folkman, S. (1987): Transactional theory and research on emotions and coping, *European Journal of Personality*, 3, 141-170.
- Lewko, J.H. (Ed.) (1987): *How children and adolescent view the world of work*, Jossey-Bass., San Francisco.
- Long, N. & Forehend, R. (1987): The effects of parental divorce and marital conflict on children: An overview, *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 8, 292-296.
- Magnuson, D., Stattin, H. & Allen, V.L. (1985): Biological Maturation and Social Development: A Longitudinal Study of Some Adjustment Process from Mid-Adolescence to Adulthood, *Journal of Youth and Adolescence*, 4, 276-283.
- Marron, J. A. & Kayson, W. A. (1984): Effects of living status, gender and year in college on college students' self-esteem, and life-change experiences, *Psychological Reports*, 35, 811-814.
- McGrory, A. (1990): Menarche: Responses of early adolescent females, *Adolescence*, 98, 265-270.
- Milosavljević, B. (1988): Socijalno-psihološke odrednice cijene nezaposlenosti, *Zapošljavanje, udruž. rad*, 13, 2-3, 269-283.
- Nottelman, E. D. (1987): Competence and Self-Esteem During Transition from Childhood to Adolescence, *Developmental Psychology*, 3, 441-450.
- Papini, D. R. & Sebbby, R.A. (1987): Adolescent Pubertal Status and Affective Family Relationships: A multivariate Assesment, *Journal of Youth and Adolescence* 16, 1-15.
- Patton, W. & Noller, P. (1984): Unemployment and Youth, *Australian and New Zeland Journal of Psychology*, 3, 339-413.
- Rosenberg, M. J. (1979): *Conceiving the self*, Basic Books, New York.

- Simmons, S., Blyth, D. & McKinney, K. (1983): The social and psychological effects of puberty on white females, u knjizi: Brooks-Gunn, J. & Petersen, A. (EDS): *Girls at puberty: Biological and psychosocial perspectives*, Plenum Press, New York, 229-272.
- Spirito, A., Overholser, J. & Stark, L. J. (1989): Common Problems and Coping Strategies II: Findings with Adolescent Suicide Attempters, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 2, 23-221.
- Stark, L. J., Spirito, A., Williams, C. A. & Guevremont, C. (1989): Common Problems and Coping Strategies I: Findings with Normal Adolescents, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 2, 203-212.
- Steinberg, L. & Hill, J. (1978): Patterns of family interaction as a functions of age, the onset of puberty and formal thinking, *Developmental Psychology*, 14, 683-684.
- Steinberg, L. (1988): Reciprocal Between Parent-Child Distance and Pubertal Maturation, *Developmental Psychology*, 1, 1-7.
- Susman, E. J., Inoff-Germain, G., Nottelman, E. D., Loriaux, D. L., Cutler, G. B. & Chrousos, G. P. (1987): Hormones, emotional dispositions and aggressive attributes in young adolescents, *Child Development*, 58, 1114-1134.
- Susman, E. J., Nottelman, E. D., Inoff-Germain, G. E., Dorn, L. D., Cutler, G. B. Jr., Loriauy, D. L. & Chrousos, G. P. (1985): The relation of relative hormonal levels and physical development and social-emotional behavior in young adolescents, *Journal of Youth and Adolescence*, 3, 245-264.

Katica Lacković-Grgin: INVESTIGATION OF STRES IN ADOLESCENCE

S u m m a r y

In the empirical findings about the stress in adolescence we find different operational definitions of this concept. For the need of this overview the author took Lazarus's (1966) definition that "stress is a threatening demand facing the psychological system".

Older studies investigated stress in adolescence on the model of direct effects. Connections were sought between single psychological, that is social, origins of stress with some physiological, affective and behavioral reactions to the stress. Apart from the fact that the results of such studies were sometimes contradictory to the nature and degree of the connections of the antecedent stress variables with the variables - consequences of stress, they were also not complete as an explanation of the stress process. For such explanation it is more advisable to take more complex models by which stress has been studied recently and in which effect of mediational factors are taken into the account for the final results of the stress. The author stress the dangers of of taking such complex models that could lead into the proliferation of new concepts and constructs in this area of investigation in which not even traditional concepts (such as stressor, stress, derangement, suffering, etc.) have neither been explicated nor conceptually differentiated.